

Шляхи формування збірки Національного музею історії України: колекції меценатів і внески приватних осіб

Питання формування музейних збірок є чи не найцікавішим у проблематиці історії музейної справи. Останніми роками з'явилися численні праці стосовно колекцій полтавських, чернігівських, львівських музеїв тощо. Велику увагу дослідників привертають і київські музейні зібрання, зокрема – Національного музею історії України (НМІУ). Історія його створення стала предметом дослідження багатьох науковців, що працюють в царині історії, мистецтвознавства і музеології. Різні аспекти формування колекції НМІУ вивчали колишні і нинішні співробітники музею, такі як М.М. Варшавська, Б.Б. Гарбуз, Р.І. Заклинський, Ф.Л. Ернст, С.Р. Кілієвич, Н.Г. Ковтанюк, В.О. Сидоренко, М.С. Стрілець, В.М. Тиндик, Н.І. Шендрик, Д.М. Щербаківський, Р.М. Якушева-Омелянчик та інші. Особливо потрібно відмітити праці Г.М. Шовкопляс, які висвітлювали саме значення внесків меценатів і приватних осіб¹. Джерелами даного дослідження слугували як звіти музею за 1909–1915 рр., так і облікова музейна документація, а саме: інвентарні книги Київського художньо-промислового і наукового музею, Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка та книги вступу НМІУ (з 1944 р.). Важливими джерелами інформації були також матеріали Державного архіву м. Києва – фонд Київського художньо-промислового і наукового музею (ф. 304); Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського – фонди Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (ф. XVIII), В.Е. Данилевича (ф. XXIX), М.Ф. Біляшівського (ф. XXXI), В.В. Хвойки (ф. 153), Київського товариства старожитностей і мистецтв (ф. 241) та інших; фонди наукового архіву НМІУ.

Питання про створення музею було порушене в 80-х рр. XIX ст. Організацією його опікувалось Товариство старожитностей і мистецтв, членом якого з 1899 р. був відомий археолог, нумізмат, музейник М.Ф. Біляшівський (1866–1926). В 1900 р. вчений розробив програму створення Київського музею старожитностей та мистецтв, що мав складатися з антропологічного, археологічного, історичного та етнографічного відділів, бібліотеки, архіву². Саме він у 1902 р. був обраний директором музею і до 1923 р. перебував на цій посаді, опікуючись справою розширення і процвітання музею³. 26 грудня 1901 р. на вул. Олександрійській, 6 для відвідувачів був відкритий археологічний відділ. Урочисте відкриття музею відбулося 30 грудня 1904 р.⁴

Протягом свого існування музей неодноразово змінював назву: спочатку – Київський міський музей, з 1904 р. – Київський художньо-промисловий і науковий музей імені імператора Миколи Олександровича (КХПНМ), з 1919 р. – Перший державний, з 1924 р. – Всеукраїнський історичний імені Т. Шевченка (ВІМ), з середини 1930-х рр. – Центральний історичний музей (ЦІМ).

В 1909 р. був затверджений статут музею, що на той час складався з семи відділів⁵. А в 1913 р. відкрили новий відділ – “Старий Київ”⁶. Музей відвідували як пересічні громадяни, так і особи королівської крові, зокрема, король сербський Петро, імператор Микола II з дочками Ольгою та Тетяною⁷.

Колекція музею швидко зростала: в 1909 р. вона становила близько 30 тис. експонатів, в 1914 р. – досягла 50 тис.⁸ Не останню роль в такому динамічному процесі відігравали пожертви і подарунки приватних осіб.

Перша світова війна і революція не сприяли розвитку музею, хоча перебування

М.Ф. Біляшівського і Д.М. Щербаківського (з 1910 р. – хранитель історичної та етнографічної груп) на території Західної України дало змогу зібрати значну колекцію місцевих старожитностей. У вересні 1915 р. до 6,5 тис. найцінніших експонатів – вироби із срібла, порцеляни, скла, рукописи тощо – евакуювали до Москви і розмістили в імператорському Російському історичному музеї⁹.

В 1924 р. зібрання налічувало понад 100 тис. пам'яток, що дозволяло створювати різноманітні виставки. В 1927 р. під керівництвом завідувачки археологічного відділу В.Є. Козловської проходив семінар з музеєзнавства і підготовки аспірантів і студентів до археологічної роботи, в рамках якого були організовані археологічні розкопки в різних районах Києва, що поповнили музейну колекцію новими знахідками.

З 1930-х рр. починається розпорошення музейної колекції. Спочатку, в 1930 р., до новостворюваного Археологічного музею Інституту історії матеріальної культури АН УРСР вивезли археологічну збірку ВІМ. В 1933 р. за директивою Народного комісаріату освіти УСРР предмети з дорогоцінних металів та з коштовним камінням були передані на зберігання до Державного банку, окрім того, заборонялося комплектувати фонди аналогічними експонатами. Таким чином, на тривалий час музей позбувся однієї з найцікавіших колекцій¹⁰.

В березні 1934 р. прийняте рішення про виселення ВІМ з приміщення по вул. Олександрівській, де мала розташуватися виставка, присвячена 15-річчю Червоної армії, а колекції музею у 1935 р. переміщені на територію Музейного містечка в Києво-Печерську Лавру. Умови зберігання експонатів були несприятливі: 400 тис. одиниць розмістили в шести корпусах у колишніх келіях ченців. Фактично, до 1937 р. ЦІМ перебував у згорнутому вигляді – відвідувачів приймали тільки експозиції відділів зброї, нумізматики та Київської Русі. Музей зовсім не мав приміщень для збереження фондів образотворчого мистецтва (близько 2 тис. од.), етнографічної колекції (тимчасово вона була розміщена в одному з монастирів на Подолі), археології (150 тис. од.). Картини та археологія перебували в Інституті історії матеріальної культури. Наукову бібліотеку, що налічувала понад 20 тис. томів, передали до Музею народного мистецтва¹¹. У 1936 р., так і не відкривши Археологічного музею, колекцію повернули до ЦІМ, таким чином археологічна збірка зросла до 180 тис.¹² У листопаді 1936 р. всі археологічні фонди з 19 корпусу Лаври перемістили до Успенської церкви¹³.

В 1935 р. новоствореному Київському державному музею українського мистецтва передали найкращі зразки малярства і декоративно-ужиткового мистецтва: колекції случьких поясів, художнього скла, порцеляни, килимів, писанок тощо.

Друга світова війна призупинила діяльність музею. Найцінніші речі були евакуйовані до Башкирського художнього музею в Уфу ще наприкінці серпня 1941 р. (повернути їх вдалось тільки у грудні 1947 р.). Протягом жовтня–грудня 1941 р. до Німеччини вивезли зброю, документи, нумізматику, скло, фаянс, тканини, рукописи, археологічні знахідки. З 10 листопада 1941 р. по 30 травня 1944 р. установа перебувала у приміщенні музею Леніна по вул. Короленка, 57 (тепер – вул. Володимирська, Будинок вчителя). Тут знаходилась значна частина археологічних колекцій, а інші збірки перемістили до старого приміщення музею по вул. Олександрівській, 6. Чимало пам'яток відступаючі німецькі війська вивезли до Львова, Кракова, а звідти – до Австрії і Німеччини. По завершенню війни вони опинились в американській зоні окупації і були повернуті до Києва, на жаль, далеко не в повному обсязі.

30 травня 1944 р. музеєві передали будинок колишньої Художньої школи, побудований в 1936 р. за проектом архітектора Й. Каракіса на вул. Короленка, 2. В 1944 р. його співробітники розбирали та вивчали колекції¹⁵. Для відвідувачів експозиція Державного республіканського історичного музею була відкрита в жовтні 1948 р.¹⁶

Після війни колекція музею значно оновилась: всі збірки тією чи іншою мірою зазнали втрат (експонати або були вивезені за кордон, або елементарно знищені), натомість, пізніше відновлювались за рахунок інших музеїв – Дрезденської картинної галереї, Львівського музею українського мистецтва, Одеського археологічного музею, Музею українського мистецтва в м. Києві, музеїв-заповідників “Софія” та “Киево-Печерська лавра”, Львівського, Чернігівського, Дніпропетровського історичних музеїв тощо. Крім того, чимало експонатів надали Московський державний історичний музей, Ленінградський артилерійський історичний музей, а під час урочистого святкування 300-річчя “возз’єднання” України з Росією в 1954 р. надійшла велика кількість подарунків як з музеїв СРСР, так і з-за кордону.

У фондах музею в 1955 р. було понад 450 тис. експонатів. На 1966 р. ця кількість зросла до 500 тис.¹⁷ В 1963 р. був створений спеціальний відділ, який з 1965 р. функціонує як філіал – “Музей історичних коштовностей України”. Передача до нього археологічних пам’яток з дорогоцінних металів призвела до розпорошення колекцій¹⁸, також до нового відділу увійшли колекції декоративно-ужиткового мистецтва, золотарства, нумізматики, фалеристики – всього до 92 тис. одиниць¹⁹.

У відповідності до постанови Кабінету Міністрів України № 269 від 15 жовтня 1991 р. музей отримав статус національного і здобув сучасну назву – Національний музей історії України²⁰. Нині його зібрання нараховує понад 600 тис. музейних предметів, які об’єднані у три великі колекції: археологічну, документально-речову та нумізматичну, що повернулась до музею у березні 1995 р.²¹

У понад столітній історії музею можна виокремити декілька періодів, кожному з яких був притаманний певний домінуючий шлях формування колекції. Це не означає, що інші джерела поповнення збірки не були задіяні, проте кожний етап мав характерні ознаки.

I. 1899–1917 рр.: збільшення зібрання за рахунок внесків приватних осіб, збиральницьких експедицій, купівлі на кошти меценатів, і субсидії тощо. Фінансування на початковому етапі існування музею здійснювалось в основному за рахунок пожертв родин Терещенків і Ханенків.

II. 1917–1941 рр.: поповнення за рахунок націоналізації приватних збірок, передачі колекцій інших установ – музеїв Духовної академії, університету св. Володимира. Але саме в цей період були вилучені цікаві художні твори і твори декоративно-ужиткового мистецтва.

III. 1941–1950-і рр.: період втрат – ряд експонатів були “загублені” в евакуації, вивезені до Німеччини окупаційними військами, знищені. Натомість, спостерігалось поповнення за рахунок експонатів з інших музеїв.

IV. 1960-і – 1980-і рр.: період “розбазарювання” – найкращі експонати були передані до інших музеїв, а комплектування відбувалась, в основному, речами, що тепер не мають історичної цінності (вимпели, плакати, посвідчення радянського зразка тощо). В 1963–1969 рр. майже всі вироби з дорогоцінних металів були вилучені до Музею історичних коштовностей, що спричинило розчленування єдиних археологічних комплексів.

V. 1990-і рр.–2006 р.: формування колекції шляхом планового науково обґрунтованого тематичного комплектування, подарунків від громадян України і представників діаспори, безкоштовної передачі правоохоронними органами, митницею, отримання музейних предметів через Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Найвагоміші придбання – художнє скло, ікони, матеріали С. Лифаря, комплекс речей Олександра II, переданий бароном Е.О. Фальц-Фейном, тощо. Проте, майже не поповнюється археологічна збірка – останнім великим надходженням стали археологічні пам’ятки із приватної колекції С. Платонова.

Отже, основними шляхами поповнення фондів були благодійні внески і пожертви приватних осіб; колекції, передані різними установами та іншими музеями; матеріали

наукових експедицій співробітників музею. Проте, протягом перших двох періодів спостерігається чітке переважаювання надходжень саме від колекціонерів і приватних осіб. Зрозуміло, предмети від приватних осіб надходили і в інші роки, проте зауважимо, що масштабів, подібних до початкових етапів існування установи, цей процес не набув.

Це обумовлене тим, що саме в другій половині XIX ст. приватне колекціонування було доволі розповсюдженим в Російській імперії і зосереджувалось не лише у столичних містах, а і в провінції. Тогочасні приватні збірки поволі набували спеціалізації, але були і такі, що об'єднували різнопланові речі, різнобічно висвітлюючи конкретну тему²². Однією із тенденцій стало перетворення приватних зібрань на загальне надбання²³.

Створенню КХПНМ передувало проведення в Києві в 1897 р. Першої археологічної виставки, на базі якої в грудні 1899 р. у 5 залах відкрилася експозиція для учасників XI Всеросійського археологічного з'їзду. Колекції, надані родиною Терещенків, В.В. Тарновським, Й.А. Хойновським, Ф.Ф. Кундеревичем, В.Є. Гезе, В.В. Хвойкою, Б.І. Ханенком, В.Б. Антоновичем, С.А. Мазаракі стали її важливою складовою. В 1906 р. у приміщенні музею з великим успіхом пройшла Перша південноросійська кустарна виставка, що стала основою етнографічного відділу і збагатила колекції більш ніж на 6 тис. експонатів²⁴; на влаштування її від меценатів (Терещенки, Ханенки) надійшло понад 8 тис. крб.²⁵ Кустарні виставки організовувалися Київським кустарним товариством, головою якого була В.М. Ханенко, в 1909, 1911 рр. Популярними були і художні виставки вітчизняних та іноземних митців, наприклад: до 40-річчя художньо-педагогічної діяльності М.І. Мурашка (1908 р.) і т. інш.

Будівництво першого в Києві спеціального приміщення для музею розпочалось наприкінці літа 1898 р. і до осені 1899 р. майже завершилося. Зведення споруди у стилі неокласицизму за проектом московського архітектора Г.П. Бойцова, переробленим і доопрацьованим відомим київським архітектором В.В. Городецьким, обійшлося в 243 тис. 440 крб., причому лише 100 тис. крб. були надані комітетом по організації музею. Більша частина коштів надійшла від меценатів – родин Терещенків (108 тис. крб.), Бродських (5 тис. крб.), П.І. Харитоненка (5 тис. крб.), Б.І. Ханенка (більше 3 тис. крб.), В. Рау (3 тис. крб.), В.П. Кочубея (2 тис. крб.), М.Г. Хрякова (2 тис. крб.), М.П. Дегтерьова, О.Д. Золотницького, С.С. Могилевцева, В.Ф. Смиринка, В.І. Толлі, Я.В. Тарновського, І.М. Любомирського, М.Є. Браницької, О.О. Бобринського та інших²⁶.

Збіркою новоствореного музею опікувалось Київське Товариство старожитностей і мистецтв і безпосередньо дійсний статський радник, почесний член Академії мистецтв Б.І. Ханенко. Він вважав, що твори геніїв по своїй суті не мають належати тільки тим, хто ними володіє²⁷, а тому закликав колекціонерів старовини збагачувати колекції музею. Більше того, сам Богдан Іванович заповів музею капітал у розмірі 100 тис. крб. у цінних паперах, щоб заклад міг існувати на відсотки²⁸.

Як уже зазначалось, колекції КХПНМ на початковому етапі діяльності формувались переважно за рахунок пожертв, придбання на спеціально пожертвовані кошти та придбання за кошти музею. При цьому художній, археологічний, нумізматичний відділи і бібліотека формувались переважно двома першими шляхами, а художньо-промисловий, етнографічний та історичний відділи – за рахунок третього²⁹. Це демонструє складена на основі звітів музею таблиця, в якій показане співвідношення музейних предметів, що надійшли від приватних осіб, до загальної кількості надходжень по відділу за 1911–1915 рр.

Від меценатів до музею надходили як поодинокі речі, так і цілі колекції. Цікаво, але ще на початку своєї історії музей мав шанс отримати найбагатшу на той час колекцію української старовини – збірку В.В. Тарновського³⁰. Меценат вагався: чи подарувати свою збірку Києву, чи Чернігову. Серйозну перевагу Києву давало те, що тут вже розпочали бу-

Рік	Художній відділ	Художньо-промисловий відділ	Історико-побутовий відділ	Археологічний відділ	Етнографічний відділ	Нумізматичний відділ	Бібліотека
1911	34,9 %	14,3 %	32,7 %	93,1 %	17,1 %	92,8 %	77,4 %
1912	21,5 %	38,5 %	24,9 %	81,3 %	4,3 %	невідоме	Невідоме
1913	82,7 %	17,1 %	4,2 %	78,8 %	0,73 %	91,7 %	невідоме
1914	67,3 %	22,1 %	21,2 %	25,4 %	20 %	невідоме	невідоме
1915	85 %	6,4%	22,9 %	80,9 %	30,2 %	невідоме	невідоме

дувати спеціальне приміщення музею, але нетактовні випадки чорносотенних гласних у Київській думі образили Тарновського. Чернігів отримав зібрання, яке до спорудження приміщення, з кінця 1899 р. до осені 1901 р. зберігалось саме в Київському міському музеї.

Археологічна колекція НМІУ, як вже зазначалось, була сформована на основі експонатів, що надійшли на Першу археологічну виставку в 1897 р. В 1901 р. до них долучилися матеріали, придбані для музею Терещенками, Ханенками, В.В. Хвойкою (понад 4 тис. найменувань), передані А.І. Зноско-Боровською, О.О. Бобринським, Я.В. Тарновським, І.А. Лінниченком та іншими³¹. Зокрема, археологічні комплекси, подаровані музею Б.І. Ханенком, були оцінені в 71 тис. крб., а всього він пожертвував експонатів вартістю понад 100 тис. крб.³² Від Б.О. Орлова музей отримав скарб великокнязівської епохи, знайдений в 1901 р. у Києві на вул. Трьохсвятительській.

Значний внесок у формування археологічної колекції здійснив її хранитель В.В. Хвойка, який проводив розкопки, і родина Терещенків, що їх фінансувала. Київським товариством старовини і мистецтв у 1904 р. передані збірки слов'янської старовини від родини Терещенків (900 предметів, оцінених у 1900 крб.) і С.С. Могилевцева (800 предметів вартістю 1600 крб.), предметів скіфо-грецького часу (115 одиниць вартістю 1000 крб.), домікенських старожитностей з розкопок М.Ф. Біляшівського від княгині О.П. Демидової-Сан-Донато (100 одиниць вартістю 50 крб.) тощо³³.

Цікавий експонат поповнив колекцію в 1913 р.: В.К. Горжевський і В.П. Попов пожертвували знайдені на дні р. Десни частини дуба, зі вставленими в них щелепами диких кабанів. Наступного року від В.В. Муравйова-Апостола надійшов знайдений в Київській губернії скарб, що містив срібні предмети V–VI ст., а в 1915 р. – речі з Княжої гори (розкопки М.Ф. Біляшівського) та череп гігантського оленя від В.Є. Козловської³⁴.

Станом на 1932 р. у фондах були наявні археологічні матеріали, що надійшли від відомих археологів і колекціонерів: Хойнацького, Зноско-Боровської, Бобринського, Гезе, Доманицького, Єфименка, Кибальчича, Богданова, Хвойки, Ляскоронського, Рубінштейна, Спіцина, Тарновського, Терещенка, Ханенка, Яроцького, Кулаковського та Гальченка, а також Біляшівського³⁵.

Сучасна нумізматична збірка НМІУ сформувалась на основі колекції КХПНМ, мінц-кабінету університету св. Володимира, до якої входила також і збірка Кременецького ліцею, закритого в 1834 р., Церковно-археологічного музею Духовної академії та Києво-Печерської лаври (передана в 1950 р.). Вона поповнювалась великою мірою за рахунок внесків меценатів і приватних осіб. Одними з перших надходжень були колекція С. Бодилевського – 1384 монети, серед яких – унікальний золотник Володимира, оцінена в 20 тис. крб.³⁶ і збірка М.В. Суріна – 1291 одиниця, включаючи срібник Володимира, вартістю 500 крб., передана його удовою³⁷. В.В. Албрандт в 1911 р. передав музею 50 золотих, срібних та мідних монет східного походження³⁸, Н.Г. Захаревич-Захар'євський в 1909 р. – збірку римських монет, а в 1913 р. – ще 530 римських золотих, срібних та мідних монет³⁹.

Старовинні портрети представників родини Вишневецьких, а також Ієремії Могили, Раїни Могилянки з галереї Вишневецького замку (28 полотен) надійшли до художнього відділу в 1899 р. від В.І. Толлі⁴⁰, який успадкував замок у 1876 р. На думку В. Горленка твори відносяться до XVIII ст. і є копіями більш ранніх робіт невідомого майстра.

На замовлення М.А. Терещенка художником С. Мазаракі для музею було виконано 30 портретів гетьманів та полковників – П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи, І. Скоропадського, П. Полуботка, митрополита П. Могили та інших історичних постатей. Портрет І. Мазепи надійшов зі збірки М.І. Костомарова після смерті його дружини в 1908 р. А 1918 р. від А.А. Гамалії одержали оригінальний портрет значкового товариша В.Г. Гамалії⁴¹. Великий внесок у формування художньої збірки зробив О.М. Лазаревський, який заповів портрети Раїни Могилянки, Адама Киселя та Кирила Тарловського⁴². Вже після смерті В.Б. Антоновича, в 1924 р. до музею надійшов портрет Івана Гонти, що був привезений вченим з церкви, з Київської губернії, де за легендою Гонти був ктиторм⁴³. Велика колекція – переважно гравюри, літографії, фотографії зібрань Ермітажу, альбоми різних музеїв, “Русский художественный листок Тимма”, альбоми Я. Матейки – надійшла в 1911 р. від К.В. Жученка⁴⁴.

Важливе місце посідали роботи Т.Г. Шевченка, придбані на кошти родини Терещенків – акварельні і олівецьві портрети, серія з 12 акварелей і сепія⁴⁵. Малярські роботи Шевченка в різний час надходили також від О.В. Померанцевої, Д.Г. Балаховського, Г.С. Вашкевич, К.В. Жученка, зі збірок В.М. Терещенко та Г.П. Шлейфера, від С.П. Яремича, В.О. Щавинського⁴⁶.

Дарунком М.А. Терещенка стала ікона М.О. Врубеля – “Христос у Гетсиманському саду”, виконана для церкви в с. Мотовилівка Київської губернії⁴⁷. Інші роботи М. Врубеля музей отримав від Я.П. Бунге в 1910 р. (10 акварелей і малюнків) і В.В. Терещенка в 1911 р. (кишеньковий альбом з 9 малюнками)⁴⁸. Роботи О.М. Бенуа були подаровані князем О.К. Шервашидзе⁴⁹.

На згадку про відвідання музею імператором Миколаєм II в 1911 р. Г.П. Шлейфер пожертвував картину Перцеля XVIII ст., що відтворювала один із моментів подорожі імператриці Катерини II Дніпром. А в 1912 р. другу картину з цієї серії подарував М.Р. Лубківський⁵⁰.

Велика кількість художніх творів надійшла до КХПНМ у процесі формування відділу “Старий Київ”: в 1913 р. Д.П. Калиновським були передані два акварельні плани р. Дніпра (1852 і 1853 рр.)⁵¹, в 1914 р. Ф.Р. Штейнгелем та А.І. Цейтліним – малярські твори⁵², в 1915 р. О.Г. Сластьоном був подарований рідкісний малюнок Київської ратуші, що згоріла в 1811 р., К.В. Келлером – мініатюра із зображенням подружжя Шиянових, О.Г. Гансеном – вид Києво-Печерської лаври⁵³.

Чимало зробили і співробітники музею, зокрема, Д.М. Щербаківський: він передав багату колекцію іконопису, в якій були ікони XVI–XIX ст. з різних регіонів України. Ікона “Деїсус” – подарунок І.М. Стешенка. Також чудові зразки іконопису надійшли з особистого зібрання В.М. Ханенко⁵⁴. З-поміж народного живопису можна назвати картину “Козак Мамай”, подаровану в 1909 р. художником В.Г. Кричевським.

Художньо-промисловий відділ був одним із найбільших. Тільки в 1912 р. до нього передали експонати К.В. Болсуновський, Біляшівські, Л.М. Горленко, К.В. Мощенко, І.І. Їжакевич, Ханенки, Д.М. Щербаківський та інші. Вази Києво-Межигірської порцеляни були надані І.П. та О.О. Войцехович, скляний вишуканий посуд з позолотою, емаллю і різьбою – М.І. Долгополовим і О.В. Семигравовим. В 1915 р. М.Г. Нікольська заповіла музею власну колекцію – кілька сотень різних предметів, у тому числі зразки срібла та порцеляни (російської, віденської, саксонської, берлінської), що було дуже доречно, адже

музей не мав коштів на закупівлю подібних речей⁵⁵.

Одразу ж потрібно зауважити, що переважна більшість історико-побутових речей, що надходили до відділу як від світських, так і від духовних осіб, була церковного характеру – різноманітне церковне начиння, речі релігійного культу, лиштви підризників тощо. Вони походили зі збірок Ханенків, Терещенків, В.В. Тарновського (численні лиштви підризників XVIII ст.)⁵⁶, П.І. Павловського, О.Г. Гансена, З.Н. Захарієвич, М.В. Армашевської, А.Ф. Вержбицького, Д.М. Щербаківського, О.І. Кістяківської, О.П. і М.С. Олив, М.С. Тишкевича, Д.П. Калиновського, П.П. Курінного, К.В. Мощенка та багатьох інших. На замовлення Б.І. Ханенка була виготовлена копія Реймського євангелія, яке вивезла в XI ст. Анна Ярославна і оригінал якого донині зберігається в Парижі.

Проте історико-побутовий відділ отримував експонати і світського характеру. З нагоди відвідин музею імператором Миколою Олександровичем А.М. Терещенко передав музею колекцію золототканих случьких поясів, вартістю понад 7 тис. крб.⁵⁷ В.М. Ханенко подарувала значну кількість етнографічного матеріалу, її коштом придбана шапка козацької доби, що за переказом належала Б. Хмельницькому⁵⁸.

Від родини Ханенків надійшли також старожитності Єгипту, придбані в Каїрі в Єгипетському музеї, який продавав копії предметів, здобутих під час розкопок, що їх проводив уряд країни. До колекції зі 135 предметів входили мумія, дерев'яний розписний саркофаг епохи Птолемеїв, скарабеї, прикраси, амулети, культові статуетки тощо⁵⁹. В повоєнні роки її було передано до Одеського археологічного музею.

Музей отримував пожертви і від інших осіб: в 1909 р. Д.С. Федоров передав збірку старовинного срібла, дружина полковника М.Г. Нікольська заповіла понад 400 предметів прикладного мистецтва – ювелірних та порцелянових виробів XVII–XVIII ст., майже 650 пам'яток археології, історії, етнографії подарував О.О. Бобринський. Відділ “Старий Київ” поповнила велика кількість кахлів – дарунки О.М. Александровича⁶⁰, В.В. Хвойки, Д.М. Щербаківського. Ще в 1899 р. зусиллями А.І. Мердера до музею потрапило зображення архістратига Михайла з Київської ратуші, карбоване на червоній міді, вартістю 100 крб.⁶¹ А в 1910 р. І.М. Дашкевичем передана і статуя Феміди (1777)⁶².

Етнографічні експонати надходили від великої кількості осіб – В.В. Бродовського, М.Ф. Біляшівського, А.Ф. Вержбицького, І.І. Їжакевича (53 од.), В.І. Кричевського, монахинь Золотоніського монастиря (49 од.), Л.Є. Чикаленка, Д.М. Щербаківського, А.Г. Алешо, М.О. Баталіна, О.О. Русова тощо.

Після жовтневих подій 1917 р. важливим джерелом комплектування стала націоналізація приватних збірок. Значну партію речей було привезено у лютому 1918 р. з особняків Терещенка⁶³.

Благодійні внески продовжували надходити і в подальші часи, але вже не відігравали такої важливої ролі. Серед найцікавіших – збірка П.П. Потоцького, яка надійшла 1932 р. і певний час існувала як самостійний відділ⁶⁴, колекції Туркевича (1931 р.)⁶⁵, Ф.Ф. Кундеревича (1934 р.)⁶⁶ та інші.

У формуванні бібліотеки левову частку становили надходження від численних організацій і товариств, музеїв, бібліотек, статистичних комітетів різних губерній, а також від приватних осіб⁶⁷. Серед тих, хто дарував бібліотеці матеріали або жертвував на це кошти десятки прізвищ – Б.І. Ханенко (цінні художні видання), В.М. Бутович (численне зібрання книг, зокрема, в 1910 р. він переслав з Франції ящик книг, вагою 129 кг)⁶⁸, видавець В.С. Кульженко (антикварні книги і нові видання), вчені М.І. Петров (комплект “Трудов Киевской духовной академии”), В.П. Науменко (рукопис – вірші на поховання бургомистра Тохая, перша половина XIX ст.)⁶⁹, М.С. Грушевський, М.П. Василенко, М.В. Довнар-Запольський, В.С. Іконніков, О.П. Новицький, В.Ю. Данилевич, Л.П. Добровольський,

К.В. Широцький, В.М. Щербаківський, В.М. Перетц, Д.А. Антонович, Г.К. Лукомський, В.І. Щербина, І.І. Огієнко, П.П. Курінний, Н.Д. Полонська, К.В. Жученко (“Кобзар” 1866 р. з автографом, “Уложение царя Алексея Михайловича” 1737 р.), Ф.Л. Сулима (численні видання “Кобзаря”, зошит з віршами Шевченка)⁷⁰, художник М.М. Яровий (план Києва 1855 р.), представники родини Терещенків (О.М. Терещенко передав музею універсал гетьмана Ю. Хмельницького)⁷¹, колекціонери К.В. Болсуновський і В.О. Щавинський.

Не залишились осторонь і співробітники музею: директор М.Ф. Біляшівський (частину власної бібліотеки), зберігач історико-побутового і етнографічного відділів Д.М. Щербаківський, зберігачі археологічного відділу В.В. Хвойка, В.Є. Козловська, зберігач художнього відділу Ф.Л. Ернст, бібліотекарі Д.І. Дорошенко, В.К. Прокопович, рядові співробітники музею А.Ф. Вержбицький, І. Балюра та інші.

Таким чином, в період 1899 – середини 30-х рр. ХХ ст. колекції меценатів та внески приватних осіб відігравали важливу роль в формуванні колекції НМІУ.

¹ Шовкопляс Г.М. Колекції В.В. Хвойки та їхня роль у створенні Державного історичного музею УРСР // Музей і сучасність. – К., 1989.; її ж. С.А. Мазаракі і його колекції в збірці НМІУ // До 100-річчя НМІУ: 3 історії музею і його раритетів. – К., 1998. – С. 29–45; її ж. Меценатська діяльність родини Терещенків і їх внесок у створення музею // Національний музей історії України: його фундатори та колекції. – К., 1999. – С. 39–53; її ж. Про діяльність Б.І. Ханенка у заснуванні та історії Київського Художньо-Промислового і Наукового музею // До 150-річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею: Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1999. – С. 51–58; її ж. Про музейну діяльність Володимира Боніфатійовича Антоновича // Національний музей історії України: його фундатори та колекції. – С. 60–68; її ж. Ханенки і музеї Києва // До 100-річчя НМІУ: 3 історії музею і його раритетів. – С. 12–35 та інші.

² Беляшевский Н.Ф. К вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств // Археологическая летопись Южной России. – 1900. – Март. – С. 31–38.

³ Інститут Рукопису Національної бібліотеки НАН України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ.) – Ф. XXXI. – Од.зб. 11.

⁴ Освящение и открытие Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея. – К., 1905. – 30 с.

⁵ Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Оп. 1. – Од.зб. 1. – Арк. 212–214; Отчет Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея имени Государя Императора Николая Александровича за 1909 г. – К., 1910. – С. 8.

⁶ Оксенич М. Сторінки історії Національного музею історії України: відділ “Старий Київ” // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 76–84.

⁷ ДАК. – Ф. 304. – Оп. 1. – Од.зб. 12. – Арк. 137; Отчет за 1911 г. – К., 1912. – С. 7–8.

⁸ ДАК. – Ф. 304. – Од.зб. 28. – Арк. 79–88; Заклинський Р. З історії Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка // Життя і революція. – 1928. – № 3. – С. 178; Отчет за 1910 г. – К., 1911. – С. 5–9.

⁹ Отчет за 1915 г. – К., 1916. – С. 4–5.

¹⁰ Стрілець М.С. До історії формування колекції пам’яток декоративно-ужиткового мистецтва XVI–XX ст. з вмістом дорогоцінних металів та коштовного каміння в збірці НМІУ // Від першовитоків до сьогодення: Із історії формування колекцій Національного музею історії України: Темат. зб. наук. праць. – К., 1995. – С. 132.

¹¹ ДАК. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Од.зб. 11616. – Арк. 4–6.

¹² Національний музей історії України. Науково-популярний фотоальбом. – К., 2001. – С. 8.

¹³ Науковий архів Національного музею історії України (далі – НА НМІУ). – Ф. 1260. – Оп. 1-доп. – Од.зб. 33. – Арк. 16.

¹⁴ Ковтанюк Н.Г., Шовкопляс Г.М. Сторінки історії музею (20–50 рр. ХХ ст.) // Національний музей історії України: його фундатори і колекції. – С. 18–19.

¹⁵ НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1-доп. – Од.зб. 17-а. – Арк. 5.

¹⁶ НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 3. – Од.зб. 15. – Арк. 3–4.

¹⁷ Київський державний історичний музей. Путівник. – К., 1955. – С. 4; Державний історичний музей УРСР. Путівник. (Дожовтневий період). – К., 1966. – С. 3.

¹⁸ Національний музей історії України. Науково-популярний фотоальбом. – С. 8.

¹⁹ Стрілець М.С. Вказ. праця. – С. 134.

²⁰ Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. Скарбниця історичної пам’яті // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 78.

²¹ Гарбуз Б.Б. Нумізматична колекція Національного музею історії України // Вісник Національного банку України. – 1996. – № 3. – С. 90.

²² Овсянников С.А. Частное коллекционирование в России в пореформенную эпоху (1861–1917 гг.) // Очерк истории музейного дела в России. – Вып. II. – М., 1960. – С. 67–68.

²³ Там само. – С. 69.

²⁴ ДАК. – Ф. 304. – Оп. 1. – Од.зб. 1. – Арк. 27; Отчет Выставки прикладного искусства и кустарных изделий. 19.02.–1.05.1906 г. – К., 1907.

- ²⁵ ДАК. – Ф. 304. – Оп. 1. – Од.зб. 3. – Арк. 19–25.
- ²⁶ Киевский Художественно-Промышленный и Научный Музей имени Государя Императора Николая Александровича. – [К., 1905]. – С. 5–6.
- ²⁷ Освящение и открытие Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея... – С. 8–9.
- ²⁸ Шовкопляс Г. Про діяльність Б.І. Ханенка... – С. 57.
- ²⁹ Отчет за 1911 г. – С. 8–10.
- ³⁰ Ернст. Як збирались малярські твори Шевченкові у Всеукраїнським історичним музеї ім. Шевченка // Життя і революція. – 1929. – № 3. – С. 123.
- ³¹ Киевский музей древностей и искусств // Известия ИАК. – Прибавление к вып. 2. – СПб., 1902. – С. 20.
- ³² Киевский Художественно-Промышленный и Научный Музей имени Государя Императора Николая Александровича. Отдел археологии. Краткий указатель предметов. – К., 1905. – С. 13; Шовкопляс Г. Про діяльність Б.І. Ханенка... – С. 54–55.
- ³³ Отчет о состоянии Киевского общества древностей и искусств за 1904 г. – К., 1905. – С. 14.
- ³⁴ Отчет за 1913 г. – К., 1914. – С. 7; Отчет за 1914 г. – К., 1915. – С. 7; Отчет за 1915 г. – С. 7.
- ³⁵ НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1-доп. – Од.зб. 23. – Арк. 22–27.
- ³⁶ Киевский музей древностей и искусств // Археологическая летопись Южной России. 1903 г. – 1904. – № 2. – С. 133–134.
- ³⁷ Зразюк З. Из истории нумизматической коллекции НМІУ (коллекции Бодилевского и Сурина) // Історико-географічні дослідження в Україні. – Число 6. – К., 2003. – С. 97; Отчет о состоянии Киевского общества древностей и искусств за 1904 г. – С. 15.
- ³⁸ Отчет за 1911 г. – С. 13.
- ³⁹ Отчет за 1909 г. – С. 8; Отчет за 1913 г. – С. 7–8.
- ⁴⁰ Инвентар Київського музею старожитностей. Т. I // НА НІМУ. – Оп. 1. – Од.зб. 3. – № 2–29; Литовченко А.В. Портрет молдавського господаря Єремії Могили з сином в збірці НМІУ // До 100-річчя НМІУ: з історії музею та його раритетів. – С. 66–69; Суховарова-Жорнова О. Географія походження та придбання портретів НМІУ // Історико-географічні дослідження в Україні. – Число 5. – К., 2001. – С. 249; Український портрет XVI–XVIII ст. Каталог-альманах. – К., 2004. – С. 188–195.
- ⁴¹ Київський Художньо-Промисловий і Науковий Музей // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С. 148.
- ⁴² Гарцман Ш.М. Портрет Раїни Могилянки – княгині Вишневецької в збірці НМІУ // НМІУ – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Темат зб. наук праць. – К., 1999. – С. 53–55.
- ⁴³ Суховарова-Жорнова О. Вказ.праця. – С. 250.
- ⁴⁴ ДАК. – Ф. 304. – Од.зб. 12. – Арк. 72, 117–128.
- ⁴⁵ Отчет за 1911 г. – С. 11–12; Отчет за 1912 г. – К., 1913. – С. 9.
- ⁴⁶ Отчет за 1911 г. – С. 11; Отчет за 1914 г. – С. 6; Ф. Ернст. Вказ.праця. – С. 122–130.
- ⁴⁷ Художественная хроника // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. – 1913. – № 3. – С. 163–164.
- ⁴⁸ ДАК. – Ф. 304. – Од.зб. 12. – Арк. 96; Отчет за 1911 г. – С. 11.
- ⁴⁹ Отчет за 1913 г. – С. 6.
- ⁵⁰ Отчет за 1911 г. – С. 11; Отчет за 1912 г. – С. 9.
- ⁵¹ Художественная хроника ... – С. 164.
- ⁵² ІР НБУ. – Ф. XXXI. – Од.зб. 8. – Арк. 45–48.
- ⁵³ Отчет за 1915 г. – С. 6–7.
- ⁵⁴ Членова Л. Богдан Іванович Ханенко та Перший міський музей у Києві // До 150-річчя від дня народження Б.І. Ханенка... – С. 34.
- ⁵⁵ Отчет за 1915 г. – С. 6.
- ⁵⁶ Инвентар Київського музею старожитностей. І. ІХ. Т. I. – № 1246–1249, 1325, 1330, 1331, 1349–1350 і т.д.
- ⁵⁷ Там само. – № 1024–1039.
- ⁵⁸ Отчет за 1909 г. – С. 8; Отчет за 1911 г. – С. 12.
- ⁵⁹ Киевский Художественно-Промышленный и Научный Музей... Отдел археологии. Краткий указатель предметов. – С. 52–63.
- ⁶⁰ Инвентар Київського музею старожитностей і мистецтв. Історичний відділ. Т. 1. – № 1646–1655 і т.д.
- ⁶¹ Там само. – № 32.
- ⁶² Там само. – № 649; ДАК. – Ф. 304. – Од.зб. 12. – Арк. 114–115.
- ⁶³ Кілієвич С. Академік М.Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею історії України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 84–85.
- ⁶⁴ НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1-доп. – Од.зб. 14. – Арк. 330–407.
- ⁶⁵ НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1-доп. – Од.зб. 18. – Арк. 166.
- ⁶⁶ НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1-доп. – Од.зб. 14. – Арк. 434–438; Од.зб. 18. – Арк. 166.
- ⁶⁷ Варшавська М.М. Бібліотека Київського Художньо-Промислового і Наукового Музею // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 100–101.
- ⁶⁸ ДАК. – Ф. 304. – Од.зб. 12. – Арк. 103.
- ⁶⁹ Отчет за 1915 г. – С. 12.
- ⁷⁰ ДАК. – Ф. 304. – Од.зб. 26. – Арк. 50.
- ⁷¹ Шовкопляс Г.М. Меценатська діяльність родини Терещенків. – С. 47.